

МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
ЛЬВІВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ВНУТРІШНІХ СПРАВ

Центр післядипломної освіти, заочного та дистанційного навчання

Кафедра практичної психології

**ОСОБЛИВОСТІ КОМУНІКАТИВНИХ ЗДІБНОСТЕЙ УЧНІВ
СЕРЕДНЬОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ У ЧАС ПАНДЕМІЇ**

кваліфікаційна робота

здобувача вищої освіти

освітнього ступеня «бакалавр»

Мирослава ТИНДИКА

4 курсу заочної форми навчання

спеціальність 053 «Психологія»

ОПП «Психологія»

Науковий керівник

доктор психологічних наук, доцент

Галина КАТОЛИК

Рецензент

кандидат психологічних наук, доцент

Олександр КУЦІЙ

Кваліфікаційна робота допущена до захисту

«10» квітня 2022 р., протокол № 10

Завідувачка кафедри практичної психології

кандидат психологічних наук

_____ **Галина ОДИНЦОВА**

Львів

2022

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ ОСНОВНИХ НАПРЯМКІВ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМИ КОМУНІКАТИВНИХ ЗДІБНОСТЕЙ УЧНІВ СЕРЕДНЬОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ В КОНТЕСТІ НАУКОВИХ ПРАЦЬ.....	6
1.1 Сутність та зміст комунікативних здібностей.....	6
1.2 Психолого-педагогічні шляхи формування комунікативних здібностей учнів середнього шкільного віку	18
1.3 Вплив пандемії на комунікативні здібності учнів.....	25
Висновки до 1 розділу.....	27
РОЗДІЛ 2. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ФОРМ ТА ФУНКЦІОНУВАННЯ РІВНЯ КОМУНІКАТИВНИХ ЗДІБНОСТЕЙ УЧНІВ СЕРЕДНЬОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ В ПЕРІОД ПАНДЕМІЇ.....	28
2.1 Методологічне обґрунтування ролі комунікативних здібностей учнів у час пандемії.....	28
2.2 Організація та проведення дослідження.....	31
2.3 Результати дослідження форм та функціонування рівня комунікативних здібностей	32
Висновки до 2 розділу.....	37
ВИСНОВКИ.....	38
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	40

ВСТУП

Кваліфікаційна робота присвячена дослідженню особливості комунікативних здібностей учнів середнього шкільного віку у час пандемії.

Відповідно до сучасної характеристики тенденції гуманізації і гуманітаризації навчання, актуальності набувають питання інтеграції особистості в соціум та міжособистісних контактів.

Значення комунікації для дітей є надзвичайно важливим. Згідно з цим, соціальні контакти дитини допомагають їй набутти власний досвід, стати соціально адаптованим.

Недостатність спілкування може призвести до негативних наслідків, а дефіцит комунікації накладає негативний відбиток на все життя дитини.

Свої корективи у сучасну комунікацію внесли і карантинні обмеження, які були викликані пандемією захворювання на COVID-19. Від 2019 року весь світ стає паралізованим на час загострення епідемічного стану. Перестають працювати заклади освітньої сфери, сфери послуг та інші. Перехід на дистанційне навчання у учнів викликав доцільність набуття комунікативних здібностей

Аналізуючи наукову літературу ми дослідили, що проблема здібностей, зокрема, комунікативних здібностей, є однією з найважливіших проблем психологічної науки. Потребу в комунікації психологи визнають однією з найголовніших життєвих потреб людини. Її дослідженню були присвячені фундаментальні праці Б. Ананьева, М. Боришевського, В. Дружиніна, Н. Лейтеса, С. Максименка, Б. Теплової, Н. Аксаріна, Г. Андрєєва, Н. Березовіна, О. Веденова, Я. Коломинського, І. Кона, О. Леонтєєва, М. Лісіна, Ф. Михайлова, В. Мухіна, Б. Паригіна, С. Рубінштейна, М. Щелованова та ін.

Значення комунікативних здібностей в житті дитини визнане багатьма дослідниками, але фактично досі не знайдено засобу, який би міг розв'язати комунікативну проблему, яка є багатогранною. Тому актуальним є дослідження порушеної проблеми, а також аналіз та систематизація основних

напрямків формування комунікативних здібностей учнів середнього шкільного віку.

Актуальність і недостатня висвітленість питання формування комунікативних здібностей учнів середнього шкільного віку у час пандемії, зумовили вибір теми кваліфікаційного дослідження.

Об'єкт дослідження – комунікативні здібності.

Предмет дослідження - комунікативні здібності учнів середнього шкільного віку у час пандемії

Мета дослідження полягає у визначенні психологічної сутності, змісту, показників комунікативних здібностей та теоретичному обґрунтуванні деяких психолого-педагогічних шляхів формування комунікативних здібностей середніх школярів в навчально-виховному процесі під час пандемії.

Для досягнення мети предмета дослідження було поставлено такі завдання дослідження:

1. На основі теоретичного аналізу наукових підходів до вивчення проблеми комунікативних здібностей особистості визначити психологічну сутність, зміст, критерії та показники комунікативних здібностей.
2. Проаналізувати наслідки низького розвитку комунікативних здібностей учнів середніх класів у час пандемії.
3. Розкрити сутність та показати можливості психологічного та педагогічного впливу на формування комунікативних здібностей школярів в процесі навчання та виховання у період пандемії .

Методи дослідження: теоретичні – аналіз, синтез, порівняння, узагальнення, систематизація, абстрагування; емпіричні – порівняння, спостереження.

Наукова (теоретична) новизна роботи полягає у поглибленні наукових уявлень про особливості комунікативних здібностей учнів середнього шкільного віку у час пандемії; науковому обґрунтуванні особистісно-діяльнісного підходу у досліджуваній роботі; науково обґрунтований набір

психологічних параметрів і критеріїв, які використовуються для дослідження процесу спілкування старшокласників під час пандемії.

Практичне значення науково-дослідної роботи полягає у розробці методу комплексної психологічної діагностики психологічних компонентів комунікативної компетентності учнів середнього шкільного віку, наданні пропозицій психолого-педагогічної допомоги вчителям та батькам. Батьки та практичні психологи можуть використовувати ці розробки для вдосконалення інституту батьківства.

Методологія даного дослідження складається із принципів детермінізму, методу теоретичного аналізу літературних джерел дослідження; методу кількісно-якісної обробки одержаних даних; взаємного поєднання самосвідомості і життєдіяльності; розвитку психіки; системно-структурний принцип.

Кваліфікаційна робота складається із вступу, двох розділів, висновків та списку використаних джерел.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ ОСНОВНИХ НАПРЯМКІВ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМИ КОМУНІКАТИВНІ ЗДІБНОСТІ УЧНІВ СЕРЕДНЬОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ В КОНТЕСТІ НАУКОВИХ ПРАЦЬ

1.1 Сутність та зміст комунікативних здібностей

Проблема психології здібностей завжди була в центрі уваги вітчизняних та зарубіжних фахівців. Це одне з найважливіших і актуальних питань у навчально-виховному процесі. Це питання хвилює батьків, вчителів та учнів.

Аналіз наукової літератури показує, що вивченню комунікативної компетентності присвячена велика кількість наукових досліджень з психології в країні та за кордоном.

Вчені визначили місце комунікативних здібностей у системі здібностей особистості, запропонували різні структурні моделі комунікативних здібностей, визначили оптимальні умови для виконання цих здібностей тощо. Враховуючи різноманітність поглядів на цю тему, необхідно з'ясувати психологічну природу та зміст індивідуальної комунікативної компетентності.

Дослідження основних напрямів вивчення комунікативної компетентності психології в країні та за кордоном показують, що поняття «компетентність» широко використовується в науці та освіті, особливо в інноваційній освіті. Однак у застосуванні цієї концепції є певні невідповідності. З одного боку, іноді компетенція в літературі охоплює всю сферу здібностей людини, проявів її особистості, творчого потенціалу тощо. З іншого боку, поняття здібності починає накладатися на інші психологічні поняття, такі як рівень розвитку інтелекту, рівень розвитку творчого мислення, індивідуальні особливості психологічного розвитку тощо, втрачаючи власний психологічний зміст. Отже, актуальним стає питання про необхідність визначення поняття «здібності».

В історії вітчизняної психології окремі аспекти проблеми здібностей розглядалися різними дослідниками (зокрема це стосується досліджень

Б. Г. Ананьева, Е. А. Голубевої, В. М. Дружиніна, Н. С. Лейтеса, Б. М. Теплова; В. Д. Шадрикова та ін.). Існує два основних підходи до цієї проблеми.

Перший з них базується спочатку на теорії розвитку компетентності Б.М. Теплова [24]. Дослідник розглянув компетентність у контексті індивідуально-психологічних відмінностей і ввів у її визначення три основні характеристики. Його здатність розуміти індивідуальні психологічні особливості, які відрізняють одну людину від іншої та співвідносяться з успіхом в одній чи кількох видах діяльності та забезпечують легкість і швидкість засвоєння знань і навичок [24]. Даний підхід одержав свою подальшу розробку в дослідженнях з диференціальної психології і насамперед у роботах Е. А. Голубевої та інших.

Другий підхід, який передусім розглядає здібності як якість предків людини, базується на теорії Л. С. Виготського, яка також має історію і продовження в сучасних дослідженнях, і є дискусією фізіологів щодо позиціонування вищих психічних функцій і здібностей. Вирішити це можна лише з фізіологічної позиції. Такий підхід О. М. Дьяченко пов'язує насамперед з ім'ям Г. І. Челпанова [24].

У рамках цього підходу поняття “здібності” розглядається ідентично поняттю вищих психічних функцій. Даний науковий напрям, таким чином, визначає характеристики здібностей. По-перше, це розуміння їх як існуючих у культурі способів взаємодії з дійсністю. По-друге, вважається, що їх розвиток підпорядкований закономірностям цілісного розвитку свідомості й аналізується в контексті цього цілого. І нарешті, розвиток здібностей характеризується через освоєння людиною певних досягнень культури.

Названі положення містять у собі дві найбільш традиційні проблеми психології здібностей. Насамперед, це питання про універсальні механізми розвитку і функціонування здібностей. По-друге, питання про співвідношення біологічного і соціального в розвитку здібностей, вродженості універсальних психологічних структур.

Слід відмітити, що трактувань поняття „здібності” у першоджерелах багато. Наприклад за В. М. Дружиніним та В. Д. Шадриковим «здібності - це

властивості функціональних систем, що реалізують окремі психічні функції, які мають індивідуальну міру виразності, що, в свою чергу, виявляється в успішності і якісній своєрідності освоєння і реалізації окремих психічних функцій»[13].

Здібності у трактуванні С. Ю. Головіна є ця індивідуально-психологічна характеристика суб'єкта, що визначає його готовність до оволодіння певними видами діяльності та є умовою їх успішного здійснення. Вони передбачають високий ступінь інтеграції та узагальненості психічних процесів, атрибутів, відносин, дій та їх систем, що задовольняють вимогам діяльності. У роз'ясненні Б. М. Теплова здібність — це та характеристика, за якою людина набуває знань, умінь і навичок, а не належить до цих знань і вмінь [24].

Більшість дослідників визначають компетенцію як психологічні властивості людини, що дають їй змогу оволодіти певною діяльністю, необхідною для успіху, і займатися цією діяльністю.

Тому в сучасній теорії компетентності визначають як індивідуально-психологічні особливості, які є суб'єктивними умовами успішного завершення діяльності. У цьому контексті процес розвитку компетенції вважається нелінійною інтеграцією культурних способів, якими люди сприймають існування. Дискусія вчених зводиться до того, які характеристики визначають бажану якість.

Компетентність не обмежується наявністю в особистості знань, умінь і навичок. Вони виявляються у швидкості, глибині й інтенсивності оволодіння засобами та методами діяльності.

Існують три основні проблеми дослідження компетенцій:

- походження і природа;
- види та діагностики окремих видів здібностей;
- формування закономірностей.

Потрібно зазначити, що здібності, з одного боку, розрізняють за рівнями: задатки, обдарованість, талант. З іншого боку, відокремлюються за видами

діяльності. У науковій літературі [13, 10] сформовано переважно таке розуміння задатків, обдарованості та здібностей:

- задатки – анатомо-фізіологічні особливості людини, що знаходяться в основі розвитку здібностей;
- загальна обдарованість - придатність до широкого кола діяльностей або сполучення здібностей, від кожної з яких залежить успішність тієї або іншої діяльності;
- здібності – сформовані під час діяльності психологічні особливості особистості на основі диспозиції, що відрізняють одну людину від іншої, і від цих особливостей залежить успіх діяльності.

Для класифікації здібностей застосовують різні критерії. Так, можна виділити здібності сенсомоторні, перцептивні, мнемічні, імагінативні, розумові і комунікативні [6].

Вивчення конкретно-психологічних характеристик різноманітних здібностей дозволяє психологам відокремлювати:

- загальні здібності – здібності, що відповідають вимогам не однієї, а багатьох провідних форм діяльності;
- спеціальні здібності – здібності, що відповідають більш вузьким вимогам конкретної форми діяльності та його окремого виду [6].

Спільною є здатність людини, яка певною мірою проявляється у всій її діяльності. Це здатність до навчання, загальні розумові здібності людини, її працездатність. Вони базуються на загальних навичках, необхідних у кожній сфері діяльності, зокрема, таких як здатність розуміти завдання, планувати й організовувати виконання, використовувати інструменти, наявні в людському досвіді, виявляти зв'язки між речами, що мають відношення до діяльності, опановувати новими технологіями і долати перешкоди на шляху до мети.

Спеціальним є розуміння здатності чітко проявлятися в якійсь особливій сфері діяльності (наприклад, сцена, музика, спорт тощо).

Розрізнення загальних і спеціальних здібностей умовне. Фактично йдеться про загальні та конкретні сторони взаємопов'язаного існування

людських здібностей. Загальна здатність виражається в спеціальній, тобто здібності до конкретної діяльності. У міру розвитку спеціальних здібностей розвиваються і їх загальні аспекти.

Комунікативні здібності людини належать до загальних.

Філософи, соціологи, психолінгвісти, педагоги, етнологи, етнографи, загальнознавці займаються вивченням сутності комунікативних здібностей [9].

Отже, комунікативні здібності — це здатність до спілкування з іншими людьми. Вони проявляються у навичках комунікативних суб'єктів вступати в соціальні взаємодії, регулювати повторювані інтерактивні ситуації та досягати комунікативних цілей у міжособистісних стосунках [5, 26].

Щодо комунікативної компетентності, то аналіз різноманітної наукової та психологічної літератури показує, що її вивченню присвячена значна кількість вітчизняних та зарубіжних літературних праць. Дослідники визначили позицію комунікативної компетентності в системі компетенцій особистості, запропонували різні комунікативні структурні моделі та визначили оптимальні умови для виконання цих компетенцій.

Деякі автори визначають комунікативну компетентність як «психологічні та психофізіологічні особливості особистості, що забезпечують успішну партнерську взаємодію та успішне вирішення комунікативних завдань» [28].

Численні експериментальні дослідження показали, що природні передумови комунікативної компетентності (переважно властивості активації нервової системи та пов'язані з ними спрямовані рефлекси) є частиною складної структури симптомокомплексів, утворених поєднанням дуже нестійкої, добре налаштованої слухової пам'яті, і домінування першої системи сигналів. Також показано, що здатність індивіда до спілкування пов'язана з переважною активацією правої півкулі головного мозку [25].

Основними психологічними факторами комунікативних навичок є чутливість, чуйність, здатність оцінювати емоційний стан оточуючих, соціальна компетентність, а цими фізіологічними факторами є реактивність, що

проявляється в слабкості та нестабільності нервової системи та домінуванні функціонування півкуль головного мозку першої сигнальної системи [25].

Цікавим є поєднання комунікативної компетенції з індивідуальними рисами особистості в понятті комунікативної компетентності. У дисертаційному дослідженні Т. І. Федотюк, присвяченому комунікативній компетентності майбутніх психологів, вона трактується як складна риса особистості, що включає когнітивну (професійна компетентність, рефлексивна компетентність, розсіяне мислення), афективну (висока чутливість і винахідливість), позитивне емоційне ставлення до інших) . , максимальна щирість та відкритість до вираження своїх почуттів), поведінка (здатність до саморегуляції, корекції поведінки, впевненість у собі, почуття відповідальності). У той же час емпатія виходить за межі емоційної складової і розглядається як основний елемент, який пронизує всіх них.

На думку Є. В. Руденського, комунікативний потенціал особистості - це характеристика здібностей людини, яка визначає якість її спілкування. Крім комунікативної компетентності, вона включає ще два компоненти: комунікативні властивості особистості та комунікативну компетентність.

Вважаємо, що сума цих компонентів повинна включати індивідуально-психологічні особливості особистості, які втілюються в комунікативній поведінці та визначають цілісність комунікативних атрибутів та показників комунікативної компетентності.

Комунікативні здібності людини виявляються у швидкості, глибині та силі оволодіння засобами та методами спілкування, а саме: вміння слухати, отримувати та відтворювати інформацію, вести діалог, брати участь у дискусіях, переконувати та відстоювати свою точку зору, у т.ч. вміння працювати з іншими, виконувати різні соціальні ролі в колективі. Тому розвиток комунікативної компетентності є одним із головних чинників формування особистості.

Комунікативна компетенція означає здатність людини використовувати особисті комунікативні атрибути в спілкуванні та володіти комунікативними та

контактними навичками. Обидва набори компетенцій поєднують набір якостей (унікальних навичок) особистості для забезпечення успішного процесу спілкування.

Особливого значення набуває вміння характеризувати «технічну» комунікативну готовність людини: психологічно правильно входити в процес взаємодії; підтримувати спілкування, постійно стимулюючи власну активність і активність співрозмовника; прогнозувати ймовірний розвиток ситуації, в якій він буде; вміти долати психологічні бар'єри.

Комунікативні риси особистості – це характеристики поведінкової стабільності людини в комунікативній сфері (відкритість, екстравертність/інтроверсія, комунікабельність, комунікабельність). Невід'ємною ознакою професійних комунікативних навичок психолога є комунікативна компетенція — базова, відносно стійка сукупність властивостей особистості, що сприяють успішному сприйняттю, розумінню, засвоєнню, використанню та передачі інформації.

Визначальними елементами комунікативних навичок психолога є:

1. Збереження потреби в систематичному та різноманітному спілкуванні в усіх сферах суспільного життя;
2. Взаємодія універсальних та спеціалізованих елементів комунікації;
3. Емоційне задоволення на всіх етапах процесу спілкування;
4. Наявність комунікативних навичок;
5. Бажання набути комунікативних навичок та компетенцій [8].

Комунікабельність характеризується потребою в спілкуванні, вмінні легко виходити на контакт, викликати у співрозмовника позитивні емоції, отримувати задоволення від спілкування.

На думку В. А. Кан-Калика, комунікабельність складається з трьох основних компонентів: комунікабельності, соціальної спорідненості та альтруїзму [9]. Комунікабельність - вміння легко виходити на контакт і насолоджуватися процесом спілкування. Комунікабельність як складова комунікативності набуває значення тоді, коли психолог відчуває соціальну

спорідненість з оточенням, коли він не протиставляє себе, свій досвід, а об'єднується зі співрозмовником, що забезпечує взаємодію суб'єкт-суб'єктних відносин.

Прагнення до взаємодії з безкорисливими, альтруїстичними тенденціями виправдовує найкращий професійний статус психолога. В інтересах співрозмовника переважає альтруїзм - важлива риса професійного діалогу. Крім того, легкість і відкритість до спілкування, емпатія та роздуми допомагають зміцнити довіру та безпечну ситуацію.

До комунікаційних якостей, необхідних для ефективного спілкування психологів, належать: автентичність (природність у стосунках), відкритість (готовність відкритися іншим, ширість), конкретність (відмова від загальної думки), ініціативність (схильність до позитивного ставлення).

Комунікативність та її якісні характеристики є першоосновою для вдосконалення та формування комунікативної компетентності. Комунікативна компетентність розуміється як здатність встановлювати і підтримувати необхідні зв'язки з іншими і являє собою сукупність знань, умінь і компетенцій, що забезпечують ефективне спілкування. Остання в свою чергу виконує операційну функцію в структурі комунікативної культури, оскільки визначає відповідний рівень її «функції».

Категорія «індивідуальний комунікативний потенціал» дає підстави вважати, що цей процес є відображенням формування стійких комунікативних зв'язків, які сприяють налагодженню інформаційного обміну, взаємодії, сприйняття, соціальних стосунків. Можливість успішно розвинути комунікативний потенціал особистості, залежить від визнання важливості комунікативної діяльності, визнання комунікативних знань і навичок у комунікативному житті людини, визнання власної комунікативної компетентності та комунікативних характеристик інших учасників.

Стабільною традицією у вітчизняній психології є аналіз комунікативних навичок на основі загальнопсихологічних теорій діяльності (В. В. Давидов, О. В. Запорожець, Г. С. Костюк, О. М. Леонтьєв, О. О. Леонтьєв, М. І. Лісіна, С. Д.

Максименко, Д. Б. Ельконін та ін.). Діяльність трактується як реальний процес, що складається з сукупності дій та операцій, головною відмінністю яких є специфіка їх предмета. Тому, аналізуючи діяльність, перш за все необхідно виділити її предмет, з'ясувати мотиваційні потреби та спонукання, визначити дії та операції, які вона містить.

Такий підхід використовувався в роботах О.О.Леонтьєва, М.І.Лісіна та інших психологів, які трактують спілкування як специфічний вид людської діяльності. Наприклад, О.О.Леонтьєв стверджує, що спілкування як діяльність характеризується такою структурою:

- 1) конкретні (самостійні чи підпорядковані) цілі;
 - 2) специфічна мотивація;
 - 3) нормативність, що виявляється як соціальний контроль за процесом і результатом комунікативної поведінки;
 - 4) ефективність, тобто наскільки отримані результати відповідають цілі.
- Тому організація діяльності включає планування дій, виконання планування та порівняння виконання та планування.

Комунікативна компетенція включає кілька підструктур: гностичну (здатність розуміти інших: здатність розуміти бажання співрозмовників, вміння слухати, розумова спостережливість, здатність ідентифікувати), експресивну (здатність висловлювати себе: бажання бути зрозумілим іншим, чесність, довіра та партнер по співпраці), взаємодія (здатність повноцінно впливати на партнерів по спілкуванню: вимогливі, ввічливі, переконливі, тверді, дотепні, дисципліновані) [20].

Перетворення комунікативної компетенції, знань і навичок у комунікативні навички — автоматичні усвідомлені дії, що сприяють швидкому і точному відображенню комунікативних ситуацій, визначенню адекватності сприйняття, розуміння об'єктивного світу та впливу на них у процесі педагогічного спілкування [22].]

Одним із важливих компонентів комунікативної компетентності є комунікативність.

Комунікативність (лат. *communicatio* — зв'язок, повідомлення) — сукупність істотних, відносно стійких властивостей особистості, що сприяють успішному прийому, розумінню, засвоєнню, використанню й передаванню інформації [24, 26].

Комунікабельність може проявлятися у таких напрямках: надмірна комунікація - намагання бути центром спілкування, неусвідомлення позиції партнера, ігнорування його точки зору; погані комунікативні навички - невміння правильно спілкуватися та організувати зворотний зв'язок зі співрозмовниками. Якщо надкомунікація дратує співрозмовника, при недостатньому спілкуванні розмова зазвичай зникає і партнер у процесі спілкування відчуває внутрішній дискомфорт і невдоволення його результатом [26].

У спілкуванні дуже важливу роль відіграє комунікабельність, а в навчальній діяльності – спілкування.

Спілкування – це складний процес, у якому виділяють три взаємопов'язані аспекти – спілкування, взаємодію та сприйняття.

Комунікативним аспектом є спілкування між учасниками різноманітної інформації: знань, думок, почуттів тощо [24]. У цьому випадку первинним способом спілкування є мовлення — використання мови, значення якої є одночасно носієм знання і знаряддям пізнавальної діяльності. Пізнавальна діяльність є основою навчання. Тому комунікація – це не тільки передача інформації, а й створення інформації. Це демонструє, зокрема, аналітичне висловлювання-судження, яке є частиною своєрідного ланцюга, створеного суб'єктом щодо діалогового спілкування. Вони несуть власний зміст, а також зміст висловлювання співрозмовника. При цьому, як і слід було очікувати, висловлювання не втілено в слові, а породжується в ньому. Все це робить вербальне спілкування багат шаровим процесом: воно дозволяє партнерам не тільки обмінюватися інформацією, а й створювати її, розкриваючи не лише свій свідомий, а й несвідомий зміст.

Мовлення буває усним або письмовим, що впливає на характер спілкування. Таким чином, на відміну від усного висловлювання, письмове висловлювання насамперед регулюється граматичними та стилістичними нормами, що обмежують діапазон уявлень про емоційний стан суб'єкта, що говорить. Однак завдяки цьому долаються обмеження простору та часу та посилюється змістовне спілкування. Письмове спілкування не втратило сутності діалогу і в цілому відображає особливості реального спілкування людей. Як письмове, так і усне спілкування обслуговується нейрофізіологічними процесами, які кодують декодування висловлювань.

Важливу роль у спілкуванні відіграють і невербальні засоби: жести, міміка, пантоміма, манера поведінки, зовнішній вигляд (одяг, зачіска), темп мовлення, інтонаційні паузи тощо. Важливий «зоровий контакт», який дає можливість зрозуміти; зміст повідомлення передається емоціями співрозмовника. Крім того, невербальні засоби є джерелом зворотного зв'язку, який передає необхідні умови для його належного функціонування. Принаймні, введення штучних бар'єрів у процес сприйняття партнерів один одного виробляє спілкування [27].

Інтерактивний аспект спілкування характеризує організацію взаємодій між його суб'єктами. У цьому контексті спілкування може бути кооперативним або конкурентним [27]. Хоча конкуренція сприяє ефективності спільної діяльності, особливо на початку, вона часто супроводжується конфліктом, який негативно впливає на діяльність. Психологами розроблено багато програм, спрямованих на подолання конфлікту та використання його як джерела конструктивної діяльності. Оптимальним у цьому плані є співробітництво, оскільки зони співпраці забезпечують взаємодопомогу, співпрацю та координацію зусиль.

Перцептивний аспект спілкування характеризує специфіку сприйняття і взаєморозуміння партнерів. У спілкуванні кожен буде формувати образ партнера через ідентифікацію, рефлексію тощо.

Ідентифікація - порівняння себе з іншим, спроба поставити себе на його місце, проникнення в його систему смислів.

Рефлексія — це те, як одна людина розуміє іншу на основі самопізнання.

Свідченням розвитку комунікативних здібностей учнів є комунікативні навички.

Спілкування є невід'ємною частиною навчальної діяльності. Видно, що комунікативна компетентність відіграє важливу роль у навчанні [26].

Комунікативні навички вважаються частиною наявних соціальних навичок індивіда. Ефективність особистого та ділового спілкування залежить від комунікативних навичок кожного партнера по спілкуванню. Білоусова Р. В. пов'язує розвиток комунікативної компетентності високого рівня з поняттям «комунікативна творчість» [2, 5].

Комунікаційні та організаційні тенденції залежать від внутрішніх характеристик особистості. Бодалов А.А. врахував цю проблему і ввів поняття «комунікативне ядро особистості». По-перше, це всі форми знання (сприйняті образи, ідеї, концепції, уявні образи), які використовуються індивідами та мають відношення до них у спілкуванні; по-друге, усі переживання, що виявляються в контакті з іншими; по-третє, що викликають вплив усіх типів вербальної і невербальної поведінки.

Враховуючи кількість часу, яку людина має на спілкування з колегами та діловими партнерами, ми бачимо важливу роль у якісній комунікаційній діяльності.

Тому питання комунікативної компетентності вивчається досить активно. На основі аналізу великої кількості наукових робіт ми робимо висновок, що комунікативні навички забезпечують ефективне спілкування, адекватне сприйняття й оцінку інших, а також психосоціальну адаптацію студентів. Підсумовуючи, під комунікативною компетентністю особистості слід розуміти індивідуальні психологічні та психофізіологічні особливості людини, які допомагають вступати в соціальні взаємодії, регулювати повторювані

інтерактивні ситуації, досягати комунікативних цілей у міжособистісних стосунках.

1.2 Психолого-педагогічні шляхи формування комунікативних здібностей учнів середнього шкільного віку

Позитивна сформованість соціальної поведінки, навички спілкування з однолітками різної статі, розвиток комунікативних навичок, вміння орієнтуватися в соціальних ситуаціях - все це типові характеристики учнів середнього шкільного віку.

Тому, актуальним у цей період є формування комунікативної компетентності, у процесі якого необхідно враховувати психологічні особливості дітей цього віку. У житті дітей відбувається багато кардинальних змін. Вони знаходяться у соціальному просторі людських стосунків. У них з'являються нові обов'язки, пов'язані з навчанням, спілкуванням з однолітками. Відбуваються зміни в розвитку рефлексивних здібностей — мотив «треба» переважає над мотивом «хочу». Школа висуває нові вимоги до мовлення дитини. Під час відповіді на уроці воно має бути конкретним, стислим, чітким, виразним і грамотно побудованим. Під час спілкування необхідно дотримуватись етичних норм, вживати прийняті формули мовленнєвого етикету (форми звертання, слова ввічливості). Дитина мусить дбати про своє мовлення і правильно його організувати, щоб налагодити стосунки з учителями, ровесниками, іншими учасниками навчального процесу. Школярам, зазвичай, досить складно організувати свою мовленнєву поведінку, і це негативно впливає на спілкування з оточуючими. Причина полягає в тому, що в дітей цього віку недостатньо сформовані соціально-комунікативні навички, структурні компоненти спілкування.

Аналізуючи мовлення дітей, варто зазначити, що воно, як правило, безпосереднє, стисле, мимовільне, діалогічне. Йому притаманне повторення тих самих фраз, використання окремих слів — назв предметів замість

формулювання речень. Спілкування школярів виражається в тому, що вони далеко не завжди можуть висловити свої думки, почуття, передати словами те, що відчують. Вони не вміють структурувати свої історії коротко і точно. Часто переходять з однієї теми на іншу. У процесі спілкування емоціям не приділяють належної уваги. Учні цієї вікової групи ще не мають достатнього самоконтролю. Особливість сучасних учнів середнього шкільного віку полягає також у тому, що вони є дітьми інформаційної ери. Як свідчать дослідження вітчизняних психологів (Л.Кондратенко, Л. Манілової), передчасне залучення дітей до електронних інформаційних просторів може створити певні освітні проблеми.

Зокрема:

- зменшення об'єму слухової пам'яті (сучасним дітям важко вчити напам'ять вірші, відтворювати сприйняту на слух чи прочитану інформацію);
- уповільнення розвитку децентрації (дітям електронної ери властиве зосередження уваги на собі, задоволення лише власних бажань, дратівливість і агресивна реакція на все, що відволікає їх від комп'ютера, нездатність будувати дружні стосунки з іншими людьми, прагнення вирішувати всі непорозуміння з позиції сили);
- погіршення уваги (таким дітям дуже важко сконцентрувати увагу на деталях — елементах розповіді, загадки тощо);
- кліпове мислення (таким дітям складно послідовно і зв'язно будувати текст — пов'язувати між собою його частини);
- погіршення аналітико-синтетичного мислення (нездатність аналізувати й осмислювати інформацію);
- неспроможність сприймати великі за обсягом тексти (діти звикають до коротких повідомлень, і їм важко зосередитись на великому тексті);
- багатозадачність (схильність до одночасного поєднання кількох видів діяльності, нездатність зосередитись на чомусь одному, потреба в хоча б якомусь супроводі основного виду діяльності, наприклад: слухання музики під час читання книжки);

– покращена здатність оперувати об'єктами в двовимірному просторі та погіршення — в тривимірному;

– заміна розв'язання задачі перебором варіантів відповіді, потреба в наочній схематизації навчальних дій. [19]

У процесі спілкування неминуче трапляється багато помилок, особливо в процесі контролю. Це важливе завдання в процесі комунікації, що включає: контрольну підготовку, формулювання, відправку та отримання повідомлень. Без цього контролю спілкування стає неконтрольованим, некерованим процесом. Відсутність контролю є однією з основних помилок і труднощів у спілкуванні, але нерозуміння контролю в спілкуванні може створити власні помилки, що призведе до нерозуміння, недовіри та ускладнень труднощів.

Контроль, як і самоконтроль, є актом забезпечення сталого процесу спілкування. На контролі допущено багато помилок.

Помилка 1. Контроль ліміту подій. Нормальний контроль – це постійний процес. Його не слід призначати для будь-якої події чи події. Контроль (зосередженість, професіоналізм, цілісність) має бути не рухом, а нормою.

Помилка 2. Повний контроль. Не завжди можна перевірити всю отриману інформацію. Крім створення почуття недовіри та відповідного клімату спілкування, повний контроль може також продемонструвати специфічні для ЧРР психологічні якості «контролера» або його непрофесіоналізм.

Помилка 3. Приховані елементи керування. Партнерство в спілкуванні, довіра означає щирість і автентичність. Відсутність цих якостей ускладнює спілкування, а виявлення «таємного повторного тестування» може просто образити іншу сторону. Це одразу створило атмосферу підозрливості, пошуку «компромісів», шахрайських ідей, фальсифікованих документів, зловживань. Не можна очікувати, що це спілкування буде повним.

Помилка 4. Вибірковий контроль. Контролювати лише вибрані, улюблені твори та залишати решту без контролю, означає висміювати себе. Контролювати лише «улюбленця», або навпаки, «соромити» людей – теж не підхід. Не найвдаліша форма контролю – перевірка того, що щойно з'явилося.

Помилка 5. Контроль форми. Цей контроль схожий на формальний принцип. Його поверховість, випадкова вибірковість, незручність, марна трата часу та енергії просто дратують. Немає контролю краще формального контролю. З іншого боку, відсутність контролю є найбільш очевидною ознакою незацікавленості, яка не може бути основою для хорошого спілкування.

Помилка 6. Контроль через недовіру. Природно, що недовіра передбачає перевірку, а сумнів свідчить про недовіру до себе. Довіра, прагматичне спілкування і недовіра несумісні. Вам потрібно або не спілкуватися з партнером, якому ви не довіряєте, або робити це, не ображаючи останнього необґрунтованими підозрами. Неможливість знайти надійного партнера проектує власні недоліки на інших.

Курбатов В.І. виділив такі фактори, що впливають на діалог.

1. Ввідний комунікатор — змінна особи, яка веде бесіду. Сюди входять його роль, статус, досвід, знання, орієнтири, способи дій і мовлення, переконання, емоційне керівництво, миттєві емоції, довіра до реципієнта. Ці ознаки також називають змінними. Комунікатор є активним партнером і повинен усвідомлювати ступінь впливу змінних на мету спілкування, коли слід бути нейтральним щодо мети, а коли перешкоджати її досягненню. Комунікатор повинен розглядати неефективність у спілкуванні як його нездатність адекватно оцінити всі свої внески.

2. Ввідний реципієнт - змінна адресата, пасивного учасника розмови. За змістом вони ідентичні перерахованим вище.

3. Процесуальні змінні задаються таким чином: характер бесіди (розмова, інтерв'ю, дискусія, аргумент); організація спілкування; відносини між комунікатором і приймачем; мета розмови.

4. Змінні пов'язані з колективним чи індивідуальним контекстом спілкування, його природою, формальністю чи довірою діалогу і, нарешті, відкритістю.

5. Зовнішні змінні визначають межі діалогу, так само як і його просторово-часову природу.

6. Групові змінні визначають теми розмови на основі їх належності до певної групи, їх розташування та ролі.

7. Змінні історії впливають на всі минулі розмови, особисті стосунки учасників, історію обговорюваних питань.

Врахування цих факторів під час бесіди повинно допомогти вам повністю уявити ситуації, які впливають на ефективність вашого спілкування.

Поява новітніх інформаційних технологій докорінно змінила ставлення школярів до навчання. Легкий доступ до різного виду відомостей породжує уявлення про легкість здобування знань. Учні, звиклі не витратити зусиль на засвоєння знань, оскільки відповіді на всі запитання досить просто знайти правильно поставивши запитання пошуковій системі, сприймають навчання як обтяжливу і непотрібну роботу. До того ж, постійне перебування у віртуальному просторі сприяє прискореному формуванню здібностей, необхідних для існування у штучно створеному світі і затримує розвиток здібностей потрібних для реального світу. Тому школа повинна навчитись виконувати подвійні завдання — використовувати нові здібності дітей та посилено розвивати традиційні. В середньому шкільному віці необхідно привчати дітей керувати своїми психологічними процесами. Зокрема, підпорядковувати власне «хочу» вимогам учителя і навчального процесу «треба», формувати довільність як нову психологічну якість. Ця якість для дітей є основою успішного навчання загалом і формування комунікативних здібностей зокрема.

Висвітлені психолінгвістичні аспекти навчання учнів завдяки опрацюванню психолого-педагогічних ресурсів (дослідження Б. Волкова, В. Крутецького, Г. Люблінської). Як відомо, ефективність формування комунікативної компетентності значною мірою залежить від розвитку розумових здібностей учнів різного віку. Важливим для нашого дослідження є те, що сприйняття дітей у цій віковій групі характеризуються яскравістю, гостротою та готовністю сприймати новий досвід. У процесі формування компонентів комунікативної компетенції слід мати на увазі, що пам'ять учнів

переважно має наочну форму. Вони запам'ятовують конкретну інформацію, події, об'єкти, факти, а не словесний матеріал. Вони краще запам'ятовують, що входить в активний процес навчання, що відповідає їхнім інтересам і потребам. Важливо також враховувати специфічні властивості дитячої уваги, тісно пов'язані з емоціями, почуттями та інтересами дитини. Його основні характеристики - довільна слабкість і висока мимовільність. Учні не можуть зосередитися на нецікавих, незрозумілих речах, легко відволікаються, швидко втомлюються. Основним фактором підтримки їхньої уваги є інтерес, який може забезпечити яскраву наочність, ігрові навички, посилені нестандартні завдання, цікаві корисні тексти різних типів, стилів і жанрів, інтерактивні форми навчальної діяльності.

Однак, упродовж усього періоду середнього шкільного віку в розвитку пізнавальних процесів учнів відбуваються якісні зміни, які необхідно враховувати під час формування комунікативних умінь. Зокрема, в 6-8 класах уявлення дітей переважно мимовільні, часткові та погано диференційовані поступово стають більш керованими та цілеспрямованими. Учні вчаться порівнювати подібні предмети, виділяючи їх основні, основні ознаки. За цими характеристиками перцептивного розвитку, учні 7-8 класів набагато краще учнів 5-6 класів обізнані з фактичним матеріалом тексту, вміють виділяти найважливіші характеристики предметів, порівнювати, протиставляти. Просто створіть для цілеспрямованої діяльності таку атмосферу, що дозволяє учням навчитися орієнтуватися за власними цілями, зменшиться домінування мимовільної уваги учнів, що сприяє довільності. Автономна увага розвивається від управління цілями, поставленими перед дорослими дітьми, до досягнення цілей, які самі себе нав'язують, від постійного контролю з боку вчителів до самоконтролю.

Важливим фактором, що впливає на увагу, є інтерес. Тому для його пробудження та підтримки потрібна яскравість наочності, розвиток ігрових навичок, нестандартних завдань, моделювання різноманітних навчальних та життєвих ситуацій, використання змістовних і зрозумілих текстів, запитань,

різноманітних форм навчальної діяльності та інтерактивного навчання. Згідно з дослідженнями психологів, уява учнів поступово розвивається, стає більш реалістичною та більш керованою, а їхні образи пов'язуються із завданнями навчальної діяльності учнів. У цей період також інтенсивно формується творча уява: на основі власного життєвого досвіду у дітей з'являються нові образи; дитяча уява досягає найвищого рівня – від простих довільних комбінацій до логічного й раціонального будування нового образу; швидкість формування образу збільшується, як і попит дітей на власну роботу.

Пам'ять розвивається насамперед у напрямку зростання довільності, ймовірності свідомого контролю над нею, зростає кількість смислових, мовно-логічних спогадів. Співвідношення мимовільної пам'яті до довільної змінюється на користь посилення ефекту останньої. Учні середньої школи можуть визначити опорні ідеї в матеріалі, який вони розуміють, зв'язати їх один з одним і, таким чином, успішно запам'ятати; вони також розвивають здатність відтворювати матеріал за бажанням. Однак розвиток стохастичної пам'яті не означає мимовільного ослаблення, у школярів цієї вікової групи з'являються нові якісні характеристики спонтанної пам'яті за рахунок нового змісту і форм діяльності. Під впливом навчання формується логічна пам'ять, внаслідок чого суттєво змінилося співвідношення образної та словесної логічної пам'яті. Важливою умовою ефективності цього процесу є навчальна інструкція, покликана надати учням розуміння навчального матеріалу (аналізувати, порівнювати, групувати тощо) до того, як вони зможуть його опанувати. Підвищилася продуктивність, міцність і точність запам'ятовування підручників, покращилась точність розпізнавання об'єктів, спостерігалися якісні зміни в процесі.

В учнів 5-6 класів у розвитку мислення відбуваються значні зміни: перехід від наочного, конкретного мислення до понять, науки та теорії. Під впливом навчання розвивається мислення учнів: змінюється співвідношення конкретного і концептуального, конкретного і абстрактного компонентів, що сприяє підвищенню ролі останніх. Через мислення учні вчаться визначати вже

відомі їм поняття, виділяти загальні та істотні характеристики об'єктів, вирішувати дедалі складніші пізнавальні та практичні завдання, виконувати необхідні дії та операції, висловлювати результати у вигляді суджень, понять, міркувань і висновків. Аналіз психологічної діяльності учнів переважно практичний, метафоричний та лінгвістичний. Від первинного аналізу, коли розглядається лише частина предмета, дитина поступово ускладнює завдання, намагаючись розглянути всі частини предмета пізнання.

Оволодіння вмінням порівнювати, виводить аналітичну та узагальнюючу діяльність учнів на вищий рівень. Аналіз поступово набуває абстрактного характеру і стає важливою частиною розумової діяльності учнів, необхідною для узагальнення та формування понять. З віком збільшується кількість індивідуальних висновків, зміст і достовірність яких залежать від набутого дитиною досвіду (М.Н. Шардаков). Одночасно формується дедуктивне міркування, спочатку на основі конкретних узагальнень на основі чуттєвих спостережень, а потім на абстрактних судженнях, підкріплених конкретними ситуаціями (С. Л. Рубінштейн [25]). Учні швидше сприймають індуктивні висновки.

Тому, психологічна діяльність учнів 5-6 класів має значущі індивідуальні особливості, які виражаються в рівні розвитку аналізу й синтезу, абстрагування й узагальнення, співвідношенні конкретних образів до абстрактних мовних компонентів, гнучкості мислення. Вони розвивають вміння логічно і зв'язно будувати власні висловлювання. Крім промов розповідного та описового типу, є роздуми щодо вираження й обґрунтування власної точки зору.

1.3 Вплив пандемії на комунікативні здібності учнів

Згідно з дослідженнями психологів, якщо наш розум стикається з невідомим, ми виходимо із зони комфорту і відчуваємо страх і тривогу.

Таке відчуття було у кожного під час початку пандемії у 2019 році. Завдяки пластичності та адаптивності нашого організму, введення карантину

хоч і внесло свої зміни у наше життя, проте більшість людей змогли пристосуватись до нього. У перші роки визначено головні цінності, а саме здоров'я своє та власної родини, а збільшення кількості інформації зменшило відчуття тривоги.

У період пандемії, з'явилося таке поширене явище, як самоізоляція. Згідно з концепцією стресу Ганса Сельєра, самоізоляцію, як і будь-який інший процес адаптації, можна розділити на три етапи:

1. Тривога: коли людина тільки починає боротися з подразником, у неї немає терпимості до процесу. Потім почалася паніка, і людина стала слабшою, ніж зазвичай.

2. Адаптація: під час цієї фази людина вчиться бути більш стійкою до того, що відбувається. Їй вдається впоратися з усіма видами подразників і зміцніти.

3. Виснаження: може бути втрата контролю над ситуацією, низький моральний дух, психічні розлади через проблеми тощо. Тривога і страх можуть повернутися. Однак, якщо в першому випадку вони призводять до потенційного розкриття, то, швидше за все, це буде прохання про допомогу в третьому.

У самоізоляції було знайдено позитивні сторони та негативні сторони. До позитивних сторін самоізоляції відноситься: більше часу проведеного з рідними, можливість займатись собою і своїми справами. Все це позитивно впливає на психологічний стан людини. До негативних сторін самоізоляції, насамперед, варто віднести стресовість. Симптоми тривоги, розгубленість та гнів також вважаються наслідками психологічного стану людини.

З початком появи та швидкого поширенню пандемії, у всіх країнах були вжиті суворі заходи щодо нерозповсюдження захворюваності. В Україні навчання усіх рівнів перейшло на дистанційну форму навчання. Спілкування між дітьми вийшло на вищий щабель в плані комунікації через соціальні мережі та сервісні програми для спілкування. Безпосередні зустрічі в реальному часі різко зменшились у зв'язку із запровадженням масочного режиму та обмеженого терміну перебування на вулиці та в місцях скупчення людей.

Вимога дотримуватись соціальної дистанції зменшила прояви спалаху епідемії, але істотно вплинула на комунікацію не лише між дітьми середнього шкільного віку, а на усі вікові групи.

Висновки до 1 розділу

Аналізуючи дослідження вітчизняних та зарубіжних вчених ми дійшли висновку, що значний вплив на розвиток комунікативних здібностей істотно впливає середовище перебування дитини.

У період початку пандемії усі ми стикнулись із викликом сьогодення у вигляді дистанційного навчання дітей. Унеможливлення вільного спілкування між підлітками середнього шкільного віку перенесла їх у потребу більше комунікувати із близьким оточенням, сім'єю. Водночас з цим, віртуальне спілкування з однолітками замінило основний вид – спілкування в школі.

Рівень тривожності також мав істотний вплив на перебіг комунікації у дітей досліджуваної вікової категорії.

РОЗДІЛ 2. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ФОРМ ТА ФУНКЦІОНУВАННЯ РІВНЯ КОМУНІКАТИВНИХ ЗДІБНОСТЕЙ УЧНІВ СЕРЕДНЬОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ В ПЕРІОД ПАНДЕМІЇ

2.1 Методологічне обґрунтування ролі комунікативних здібностей учнів у час пандемії

Актуальність даного дослідження зумовлена отриманням викликів сьогодення. А саме, необхідність динамічного переходу до дистанційного навчання. На період пандемії це єдина форма реалізації навчально-виховного процесу.

Людина вступила на новий етап розвитку, а інформаційний процес став однією з найважливіших складових у житті людини, тому актуальною проблемою стало пошук нової організаційної форми навчально-виховного процесу на етапі розвитку освіти.

Сучасна система освіти зазнає серйозних змін, що призводять до вдосконалення та появи нових освітніх технологій. Навчальні заклади повинні активно позиціонувати свій внесок в інноваційний процес, соціальний розвиток, розвивати інноваційні технології для забезпечення формування в учнів комунікативних навичок.

Збільшується обсяг інформації, необхідної для отримання, розуміння та засвоєння освітніх рівнів. Це призвело до впровадження інформаційних технологій в освіту та формування окремого виду навчання – дистанційного навчання. Дистанційне навчання – це новий високотехнологічний підхід до передачі знань. Дистанційне навчання дозволяє створити широкомасштабне навчання протягом усього життя, загальні системи обміну інформацією. Саме ця система може найбільш повно і гнучко реагувати на потреби суспільства в сучасних освітніх викликах. Можна сказати, що дистанційне навчання увійшло в двадцять перше століття як найефективніша система навчання.

Система дистанційної освіти має багато переваг і значно розширює коло учнів. Кожен з них має можливість отримати дистанційну освіту, і вона

підходить практично кожному, оскільки дає можливість гармонійно поєднати навчання з повсякденним життям.

В умовах пандемії у всіх навчальних закладах налагоджено програмно-комп'ютерні навчальні процеси. Це означає, що вчителі та учні фактично не спілкуються один з одним, а отримують та передають інформацію через різні освітні платформи. В Україні дистанційна освіта надзвичайно важлива. Особливості дистанційного навчання:

1) інтерактивний характер навчання: використання інтерактивних можливостей у системах дистанційного планування навчання та системах доставки інформації дозволяє встановити і навіть стимулювати зворотний зв'язок, забезпечуючи діалог та постійну підтримку, що неможливо в більшості традиційних систем навчання;

2) гнучкість організації дистанційної освіти у виборі навчальних закладів та місць навчання. Учні мають можливість навчатися в зручному місці без відвідування навчальних закладів;

3) програма дистанційної освіти заснована на принципі модульності, що дозволяє формувати навчальний план із сукупності самостійних предметів, що відповідає Закону України «Про здобуття повної загальної середньої освіти»;

4) персоналізація навчання, що дозволяє учням впроваджувати індивідуалізовані курси та навчальні плани. Навчання для таких учнів складаються за індивідуальним розкладом;

5) економічність дистанційного навчання виражається в ефективному використанні освітнього простору та технологічних засобів, централізованому та уніфікованому поданні інформації, використанні та розвитку комп'ютерного моделювання, що дозволяє знизити витрати на навчання, а також у відсутності проблеми придбання навчальних матеріалів та підручників;

6) інформаційне забезпечення дистанційного навчання характеризується тим, що учні мають доступ безпосередньо із сервера навчального закладу, де вони навчаються, веб-сайту Міністерства освіти і науки України, Інтернет-ресурсів;

7) сучасна комп'ютерна комунікація може певною мірою забезпечити передачу знань і доступ до різноманітної навчальної інформації, іноді ефективніше, ніж традиційні засоби навчання [28].

Ми також описали деякі проблеми, які виникають під час навчального процесу за допомогою дистанційного форми навчання. До них належать:

- 1) подолання психологічної ізоляції;
- 2) ефективне управління та ефективний зворотний зв'язок навчальної діяльності учнів;
- 3) проблема недостатньої психологічної підготовки учнів до самостійної роботи.

Крім цих питань, дуже важливим питанням є низька пропускну здатність електронної мережі під час навчання. Найбільше від такої проблеми страждають учні сіл України.

Дистанційна освіта в Україні не відповідає вимогам інформаційного суспільства. Для того, щоб система дистанційного навчання знайшла місце в українській освітній системі, насамперед необхідно створити глобальну комп'ютерну мережу освіти та науки, оскільки саме комп'ютер дозволяє отримати усі доступні навчальні матеріали. Це зробило даний вид освіти одним із учасників реалізації української програми безперервної освіти [23].

Дистанційне навчання – це технологія, заснована на принципах відкритого навчання, широкого використання комп'ютеризованих навчальних програм та використання сучасних телекомунікаційних інформаційних освітніх середовищ для надання навчальних матеріалів та обміну. Цей вид навчання має багато переваг перед іншими формами навчання. Так, ви можете підтримувати постійний зв'язок з викладачами за допомогою телекомунікаційних технологій, зокрема відеозв'язку, та отримувати структуровані навчальні матеріали в електронному вигляді, практично не виходячи з дому.

До цього часу з подібним викликом суспільство ще не стикалось. Заборона відвідувати громадські місця, навчальні заклади, а для когось-відвідування робочих місць. Весь процес навчання зазнав кардинальних змін,

що призвело до пошуків шляхів забезпечення необхідними ресурсами для комунікації та обміну інформацією.

Важливим досвідом стало розширення мережі технічних засобів для здійснення навчання. Виявлена проблема у застарілій техніці та неможливості долучитись до окремих платформ для участі в дистанційному навчанні.

Проте, в незалежності від соціального благополуччя родини, майже усі діти середнього шкільного віку мають мобільні гаджети. Нерідко надсучасні версії телефонів та планшетів наявні у дітей навіть молодшого шкільного віку. Ми дослідили, що у дітей різної вікової категорії склалась певна тенденція до використання окремих сервісів та платформ.

Унеможливлення зустрічатись в реальному часі перенесла спілкування дітей на новий рівень – усі життєві події, комунікація з друзями та рідними перейшла в режим он-лайн.

З метою дослідження комунікації учнів середнього шкільного віку ми дібрали декілька методик діагностування рівня комунікативних здібностей для учнів 5-8 класів.

2.2 Організація та проведення дослідження

В цьому дослідженні рівень комунікативних здібностей серед учнів середнього шкільного віку до початку пандемії та під час неї, дав нам можливість узагальнити дані про особливості спілкування у дітей 5-8 класів. Метою даного етапу дослідження є емпіричне уточнення показників комунікації учнів різної вікової категорії.

Вибірку склали особи віком від 10 до 14 років, представники різних навчальних закладів. Опитувальник проводився в режимі он-лайн, адже в Україні було оголошено карантинні обмеження. Такий вид анкетування дав можливість респондентам проходити методики в зручний час та поступово. Беручи до уваги карантин, ми вважаємо, що це могло вплинути на

психологічний стан респондентів і посилити їх потребу в комунікації з оточуючими.

Респондентами було виявлено ряд питань, що дублюються в поданих методиках.

2.3 Результати дослідження форм та функціонування рівня комунікативних здібностей

Для діагностичного дослідження комунікативних умінь у підлітків середнього шкільного віку потрібно вибирати методики, які адаптовані до особливостей розвитку респондентів. Карантинні обмеження не дали змогу проводити їх очно, тому дослідження проводилось онлайн. По можливості було повернуто увагу до аналізу результатів тестування і обговоренню отриманих результатів.

Першою використаною методикою став «Рівень комунікативних умінь» Л.Міхельсона. Він дозволяє виявити рівень комунікаційних здібностей та спілкування. Респондентам пропонувалось вибрати один із трьох варіантів відповіді. Усього 16 питань тесту, сума набраних балів показує рівень комунікативних умінь досліджуваних.

Для отримання відсоткового значення до розгляду брались по 10 анкет різної вікової групи. Адаптація запитань проводилась відповідно до вікової категорії респондентів.

Перелік запитань тесту:

1. На вас чекає якась серйозна зустріч. Чи дуже це вас бентежить?
2. Чи відкладаєте ви відвідування лікаря, доки вам не стане зовсім зле?
3. Чи викликає у вас незадоволення виступити з промовою на зборах класу?
4. Вам пропонують поїздку до міста, в якому ви ніколи не були. Чи докладете ви максимум зусиль, щоб цього уникнути?
5. Чи любите ви ділитись своїми переживаннями з іншими?

6. Чи дратуєтесь ви, якщо незнайома людина звертається до вас на вулиці з проханням?
7. Чи вірите ви, що існує проблема «батьків» та «дітей», та що людям різних поколінь важко порозумітися?
8. Чи соромитесь ви нагадати знайомому, що він забув повернути вам гроші, які позичив минулого місяця?
9. Якщо вам подали у шкільній їдальні чи кафе неякісну страву, ви промовчите, лише розсерджено відставивши тарілку?
10. Опинившись наодинці з незнайомою людиною, ви не почнете з нею говорити та будете невдоволені, якщо першою заговорить вона. Чи так це?
11. Вас лякає довга черга в магазині чи в іншому громадському місці. Чи відмовитесь від свого наміру замість того, щоб встати в кінці черги та очікувати?
12. Чи боїтесь ви брати участь у яких-небудь конфліктних ситуаціях?
13. Ви маєте власні, суто індивідуальні критерії оцінювання музичних, літературних творів і жодних інших думок ви не сприймаєте. Чи так це?
14. Почувши в близькому оточені помилкове судження щодо добре відомого вам питання, вважаєте ви за краще промовчати й не розпочинати суперечки?
15. Чи викликає у вас неприємні почуття прохання допомогти комусь розібратись в навчальній темі?
16. Чи охочіше ви подаєте свої погляди та думки в письмовій формі, ніж в усній?

Дані згідно відповідей подано у таблицях 1-4.

Варіанти відповіді	Зап.1	Зап.2	Зап.3	Зап.4	Зап.5	Зап.6	Зап.7	Зап.8	Зап.9	Зап.10	Зап.11	Зап.12	Зап.13	Зап.14	Зап.15	Зап.16
Так	50%	60%	50%	30%	60%	60%	70%	30%	70%	50%	40%	60%	50%	40%	70%	40%
Ні	30%	20%	20%	60%	20%	20%	20%	20%	10%	30%	50%	10%	20%	30%	20%	40%
Іноді	20%	20%	30%	10%	20%	20%	10%	50%	20%	20%	10%	30%	30%	30%	10%	20%

Таблиця 1. Результати опитувань «Рівень комунікативних умінь»

учнів 5 класу

Отже, дослідження комунікативних умінь серед учнів 5 класів дало нам наступні показники:

- найбільше відсоткове значення отримала відповідь «так»;
- питання, про комунікацію з оточуючими (Зап. 1, 3, 5, 6, 10, 12, 14, 15) мають найвищі показники серед обраного варіанту «так», що вказує на недостатньо розвинені якості комунікативних здібностей серед даної вікової категорії.

Згідно цього ми маємо переконливу думку, що адаптаційний період у дітей 10-річок для комунікації з дорослими є ще не доопрацьованим та потребує більшої уваги зі сторони педагогів та батьків.

Варіанти відповіді	Зап.1	Зап.2	Зап.3	Зап.4	Зап.5	Зап.6	Зап.7	Зап.8	Зап.9	Зап.10	Зап.11	Зап.12	Зап.13	Зап.14	Зап.15	Зап.16
Так	40%	30%	60%	20%	40%	50%	60%	40%	50%	30%	30%	50%	70%	40%	50%	40%
Ні	30%	40%	20%	60%	30%	20%	10%	20%	30%	30%	30%	30%	20%	40%	20%	20%
Іноді	30%	30%	20%	20%	30%	30%	30%	40%	20%	40%	40%	20%	10%	20%	30%	40%

Таблиця 2. Результати опитувань «Рівень комунікативних умінь»

учнів 6 класу

Відповідно до отриманих результатів, ми бачимо тенденцію більш чіткого розмежування потреби комунікації у дітей цієї вікової категорії. Відповіді «так» зустрічаються уже у меншій кількості, що свідчить про бажання допомогти у певних ситуаціях оточуючим. Хоча, відповідь «іноді» свідчить про недостатню впевненість у своїх діях.

Варіанти відповіді	Зап.1	Зап.2	Зап.3	Зап.4	Зап.5	Зап.6	Зап.7	Зап.8	Зап.9	Зап.10	Зап.11	Зап.12	Зап.13	Зап.14	Зап.15	Зап.16
Так	30%	40%	30%	30%	40%	40%	40%	30%	40%	40%	50%	50%	40%	30%	40%	30%
Ні	30%	40%	50%	50%	40%	30%	40%	40%	30%	20%	40%	30%	40%	30%	40%	30%
Іноді	40%	20%	20%	20%	20%	30%	20%	30%	30%	40%	10%	20%	20%	40%	20%	40%

Таблиця 3. Результати опитувань «Рівень комунікативних умінь»

учнів 7 класу

Учні 7 класу показали результати майже однакового відсоткового співвідношення між усіма варіантами відповідей. Це свідчить про початок психологічної нестабільності у сприйнятті контактування із соціумом.

Варіанти відповіді	Зап.1	Зап.2	Зап.3	Зап.4	Зап.5	Зап.6	Зап.7	Зап.8	Зап.9	Зап.10	Зап.11	Зап.12	Зап.13	Зап.14	Зап.15	Зап.16
Так	30%	30%	40%	20%	30%	70%	80%	20%	40%	20%	40%	30%	70%	60%	50%	60%
Ні	40%	50%	40%	70%	60%	10%	10%	50%	50%	40%	40%	40%	20%	20%	20%	30%
Іноді	30%	20%	20%	10%	10%	20%	10%	30%	10%	40%	20%	30%	10%	20%	30%	10%

Таблиця 4. Результати опитувань «Рівень комунікативних умінь»
учнів 8 класу

Аналіз отриманих даних у таблиці 4 свідчить про вироблення чіткого алгоритму поведінки під час комунікації з оточуючими. Якщо ж полягає питання у тісній комунікації у досліджуваних осіб виникає бажання довести до соціуму власну точку зору.

При проведенні порівняльного аналізу даних, ми отримали уявлення про розвиток комунікативних здібностей у певної вікової категорії. В цілому, в отриманих результатах ми можемо виокремити наступні висновки:

1. Найбільш вразливою категорією є учні 6-7 класів, адже на їхній психологічний стан впливають і зовнішні фактори. Сюди ми можемо віднести індивідуальні особливості становлення власної позиції в соціумі.

2. Різниця в потребі комунікації у 5-класників та 8-класників має істотні відмінності. Якщо для перших перешкоди у спілкуванні з малознайомими людьми незначні, то для других існує чітка позиція щодо власної точки зору.

З метою дослідження комунікативних здібностей під час пандемії було запропоновано пройти опитування про освітні платформи та організацію дистанційної освіти.

Поданий перелік запитань:

1. Якою навчальною платформою ви користуєтесь?

2. Чи задовольняє вас рівень дистанційної освіти в Україні і у вас в школі зокрема?

3. Коротко сформулюйте переваги дистанційної освіти, в яких ви переконались під час карантину?

4. З якими недоліками дистанційної освіти ви стикнулись?

5. Чи допомагають вам батьки виконувати завдання?

6. Як ви вважаєте, краще дистанційна освіта чи заняття в школі?

Так як запитання були подані відкритого типу, відповіді було отримано самі різноманітні. До опрацювання взято по 5 анкет з кожної вікової категорії.

На перше запитання 70% відповіли, що уроки проводяться за допомогою освітньої платформи Meet, 20% працюють з платформою Zoom, і лише для 10% завдання скидаються за допомогою месенджера Viber. При обговоренні ми уточнили, чи використовують респонденти ці платформи для спілкування з однокласниками та друзями в позаурочний час. Майже усі, а саме 80%, назвали месенджер Viber основною платформою для спілкування та відоочатів з друзями.

Друге питання показало нам, що переважна більшість учнів оптимістично налаштована щодо організації дистанційної освіти. 70% учнів вважають, що завдяки насиченню онлайн уроків цікавими відеоуроками, прямими ефірами та чатами з обговоренням. Для 60% рівень дистанційного навчання у них в школі є високим і повністю влаштовує учнів. 40% зазначили, що існує проблема із підключенням та поганою якістю зв'язку.

У третьому питанні 90% учнів назвали головною перевагою можливість робити завдання вдома. Не виключено також і 10% які назвали, що у них з'явилося більше часу для улюблених занять.

Головними недоліками, які виникли в процесі дистанційної навчання названо відсутність живого спілкування та великий обсяг завдань для самостійного опрацювання.

Про допомогу з навчанням від батьків зізнались 80%. При обговоренні було з'ясовано, що витрачають батьки на допомогу з уроками по декілька годин

на день. Завдяки пандемії і батьки працюють в переважній більшості дистанційно. Тому часто допомагають не лише з домашніми завданнями, а й підказують під час завдань онлайн.

Головним питанням для обговорення стало питання про те, де краще навчатись. Думки респондентів розділились навпіл: 50% визначили школу, а 50% за дистанційне навчання.

Висновки до 2 розділу

Отже, проаналізувавши опитувальник ми дійшли висновку, що під час пандемії ефективність використання дистанційних технологій навчання є ефективним способом продовження освітнього процесу.

Недостатність комунікації для учнів середнього шкільного віку є головною проблемою викликів сьогодення. Так, як тепер переважна більшість дітей проводить мало часу із однолітками та друзями в реальному часі, їх спілкування переходить виключно в мережі Інтернет.

ВИСНОВКИ

Дослідивши поняття комунікативних здібностей, дистанційного навчання та провівши опитування серед респондентів середнього шкільного віку ми дійшли висновку, що:

1. Поняття комунікативних здібностей бере свій початок ще з давніх часів та досліджується науковцями і до сьогоднішнього дня. Єдиної думки про розвиток досягнуто науковцями лише в тому, що початок розвитку комунікації у дитини починається із сім'ї. На її функціонування впливають середовище в якому росте та розвивається дитина.

2. Комунікативні здібності мають свої особливості та психологічні бар'єри.

3. Організація дистанційного навчання під час пандемії мала істотний вплив на комунікацію між учнями середнього шкільного віку.

4. Перевагою комунікації між дітьми 10-14 років у час пандемії є безпечне середовище, яке зменшує ризики захворюваності дитини.

5. Негативною стороною підтверджено є довготривале перебування дитини перед монітором комп'ютери чи телефона, що спричиняє навантаження на органи зору.

Отже, комунікативна здібність учнів середнього шкільного віку у час пандемії проявляється у здатності підтримувати комунікативний процес при вирішенні навчальних завдань та у спілкуванні з соціумом. Визначається це особистісним розвитком, що показано на найкращому прикладі комунікативної діяльності творчого розвитку. Водночас, уточнюється ступінь соціальної активності індивідів, соціальна значущість їх норм поведінки, використання відповідних засобів спілкування.

Слід зазначити, що межі нашого дослідження не охоплюють усі аспекти обраної проблеми. Ми бачимо перспективу подальших досліджень для наукового та методологічного підтвердження та побудови цілісної системи,

щоб забезпечити розвиток комунікативних здібностей учнів середнього шкільного віку не лише в період пандемії, а й у період її відсутності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Андреев А.А. Дистанционное обучение: сущность, технология, организация / А.А. Андреев, В.И. Солдаткин. М.: Изд-во МЭСИ, 2000. 350 с.
2. Барков В. І. Як визначити творчі здібності дитини. К.: Україна, 1991. 79с.
3. Биков В. Ю. Моделі організаційних систем відкритої освіти / Валерій Юхимович Биков. К.: Аттіка, 2009. 684 с
4. Блинова О.Є. Психодіагностика. Психометричні основи конструювання тестів: навч. посібник / О.Є.Блинова // Херсонський держ. ун-т. Кафедра практичної психології // Херсон: 2007. 174 с.
5. Бурлачук Л. Ф., Морозов С. М. Словар-справочник по психологической диагностике. СПб.: Питер, 1998. 400 с.
6. Грїб О. Розвиток емоційного світу та комунікативних здібностей дітей // Психолог. 2009. №8. С. 21-22.
7. Губанова Т. Формування загально мовленнєвих умінь та навичок учнів засобами особистісно орієнтованого спілкування // Початкова школа. 2006. №8. С. 15-17.
8. Дьячук И.А. Социальная коммуникация // Социально-гуманитарные знания. – 2006. - №1. – С. 298-302.
9. Загальна психологія: навчальний посібник / За ред. О. Скрипченко, І. Волинської, З. Огороднійчук та ін. К.: «АПН», 2001. 464 с.
10. Історія української школи і педагогіки : Хрест. / О. О. Любар (уклад.); В. Г. Кремень (ред.). – К. : Знання, 2005. – 767 с
11. Каптерев А. И. Информатизация социокультурного пространства. – М. : Гранд : Фаир-пресс, 2004. – 507 с.
12. Коломинский Я.Л. Психология детского коллектива. Система личных взаимоотношений / Я.Л.Коломинский. Минск. : Народнаясвета, 1984. 239 с

13. Коменский Я. А., Локк Д., Руссо Ж.-Ж., Песталоцци И. Г. Педагогическое наследие / Сост. В. М.Кларин, А. Н.Джурицкий. – М.: Педагогика, 1989. – 416 с.
14. Концепція розвитку дистанційної освіти в Україні. К.: КПІ, 2000. 12с.
15. Кумарин В. В. Макаренко, которого мы никогда не знали, или Куда реформировать школу // Народное образование. 2002. №5. С.153- 165.
16. Марченко О. В. Особистість в освітньому просторі Модерну: пріоритети та вектори розвитку // Схід. 2011. № 2. С. 123-127
17. Марченко О. В. Трансформація освітнього простору в історикофілософській ретроспективі // Гілея. Вип. 44. 2011. С. 449-457.
18. Маяковська О. Практичні навички спілкування дорослих для збереження гідності дитини // Психолог. 2007. №2. С. 3-9.
19. Мельникова Н. А. Социальная психология: конспект лекций / Н. А. Мельникова. М.: ЭКСМО, 2008. 125 с.
20. Міжнародна інформація. Навчальний посібник / Кудрявцева С. П., Колос В. В. К.: Видавничий Дім «Слово», 2005. 400 с
21. Мукай Т. В. Застосування сучасних ІКТ з метою формування індивідуальної навчальної рефлексивно-гуманістичної траєкторії розвитку учнів середньої школи. Інформаційні технології в освіті. 2015. № 22. С. 141- 157
22. Нартова-Бочавер С. К. Понятие “психологическое пространство личности”: обоснование и прикладное значение // Психологический журнал. 2003. Т. 24, №6. С. 30-34.
23. Організація дистанційного навчання. Створення електронних навчальних курсів та електронних тестів: навч. посібн. / В.В.Вишнівський, М.П. Гніденко, Г.І. Гайдур, О.О. Ільїн. К. : ДУТ, 2014. 140 с.
24. Психологія: Підручник / За ред. Ю. Л. Трофімова. 2-е вид. К.: Либідь, 2000. С. 468-510.
25. Рубінштейн С. Л. Основы общей психологии: В 2 т. М.: Педагогика, 1989. Т.2. С. 122-139.

26. Философский словарь. К : А.С.К., 2006. 1056 с.
27. Швачко О. В. Соціальна психологія: Навч. посіб. К.: Вища школа, 2002. С. 64-71.
28. Юдин Б. Г. Человек в мире современных технологий // Человек, культура, общество в контексте глобализации современного мира: Материалы III Международной научной конференции. Вып. 3. М., 2004. С. 81-91.